

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФАСИЛЯТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Дослідження будь-якого явища розпочинається з його дефініції та опису структури. Стосовно такого складноорганізованого утворення як фасиліативний потенціал, то його дослідження передбачає насамперед надання його визначення, аналіз складових, самої структури, функцій, властивостей, інтегруючих механізмів, закономірностей розвитку тощо.

Розглядаючи фасиліативність як психологічну якість, ми виходимо з її розуміння як прояву фасиліативного потенціалу особистості. Згідно з нашими поглядами [5], фасиліативний потенціал – це особистісне утворення, за допомогою якого можна цілісно, інтегрально в загальному вигляді описати мотиви прояву фасиліативності та фасиліативні здібності людини, тобто фасиліативний потенціал є відображенням системної організації власне фасиліативного в людині, а основною формою його прояву є феномен фасиліативності. Причому здібності можуть відображати як реалізовану, так і потенціальну складову потенціалу, а мотивація визначає не тільки подальші перспективи розвитку потенціалу, а й вказує на міру його актуалізації. Іншими словами, можна сказати, що фасиліативний потенціал – це складна система психологічних характеристик особистості, сукупність яких визначає можливість здійснення успішної фасиліативної взаємодії або ж інтегральна змінна, яка характеризує сукупність індивідуально-психологічних ознак, що обумовлюють ефективність фасилітації. Наразі викладемо теоретичні роздуми щодо особливостей вивчення цієї складної системи в межах системного підходу, тому й зосередимось на його особливостях.

Загалом суттєві кроки в розкритті системної природи психіки, системного аналізу здійснили В.С. Мерлін, В.А.Ганзен, Б.Ф.Ломов та ін. Розробкою проблеми системності займались в межах філософії, соціології тощо (О. Конт, Л. фон Бергаланфі, В.Н. Садовський та багато інших).

Фактично роботи з теоретичних основ системних досліджень охоплюють три проблеми: онтологічні основи системних досліджень об'єктів світу, системність як сутність світу; гносеологічні основи системних досліджень, системні принципи та установки теорії пізнання; методологічні установлення системного пізнання. Змішання цих трьох аспектів створює відчуття протиріччості робіт різних авторів, які розробляють його в онтологічному смислі, гносеологічному (причому в різних аспектах гносеології) або ж методологічному [1, с.171].

Водночас, слід відзначити, що в психології дослідників більшою мірою цікавили гносеологічні аспекти психічних явищ, а онтологія відходила на другий план. Наразі стає досить очевидним, що без урахування закономірностей існування психічних явищ психологічні знання є не досить повними, що негативно відображається на можливості їх застосування в практичній діяльності [2, – с.10]. Таким чином, розгляд онтологічних та гносеологічних аспектів фасиліативного потенціалу не створює протиріччя, а є необхідним задля системного вивчення даного утворення, оскільки "без гносеологічного плану онтологія психічного неможлива" [2, – с.10].

За твердженнями філософів існують такі основні різновиди пов'язаних між собою якостей: матеріально-структурні, функціональні та системні. Фасиліативність як психологічну якість особистості можна розглядати з різних точок зору, зокрема як функціональну якість і як системну характеристику (у будь-якому випадку фасиліативність є проявом фасиліативного потенціалу людини). Функціональні аспекти фасиліативного потенціалу вже розглядалися, тому хотілося б зосередитись на розгляді його особливостей як системного утворення.

Метою статті є застосування основних положень системного підходу до вивчення фасиліативного потенціалу особистості; виявлення відповідності такого утворення як фасиліативний потенціал вимогам системного підходу та позначення шляхів подальшого розвитку вчення щодо фасиліативного потенціалу особистості, виходячи з його розуміння як системи.

У даній роботі ми спираємось на єдиний смисл поняття системи в філософії та загалом в науці з позицій статусу даного поняття в групі філософських категорій і в методології пізнання [1, с.170]. Особливо важливим є системне дослідження саме психологічних властивостей, їх об'єктивних основ, взаємозв'язків та динаміки [7, с.81]. Адже системний підхід дозволяє інтегрувати та систематизувати накопичені знання, уникнути їх надлишковості, знайти інваріанти психологічних описів, уникнути недоліків локального підходу, сформулювати нові наукові гіпотези, створити системні описи психічних явищ [10]. Тому наше прагнення розглянути фасиліативний потенціал особистості через призму системного підходу продиктовано намаганням повною мірою не тільки інтегрувати знання та відомості щодо даного феномена, а й уможливити накопичення розрізаних відомостей щодо його прояву, виявити неповноту описів, а в деяких випадках передбачати відсутні елементи опису цілісної системи.

Уже в психології були здійснені спроби вивчення фасиліативності з використанням системного підходу. Однак, часто використовувався комплексний або структурний його види. Наші дії у даному напрямі продиктовані прагненням вивчення не тільки відношення між частинами об'єкта, але і між частинами і цілим, саме тому ми обрали цілісний підвид системного підходу.

Крім того, прояв феномена фасиліативності ми намагаємось описати через функціонування такої системи як фасиліативний потенціал особистості. Тому хочемо показати відповідність виділеного нами особистісного утворення вимогам системного підходу, і, відповідно, повноту опису через даний конструкт фасиліативності як психічної якості особистості.

Для підтвердження правильності своїх теоретичних припущень звернемося до праць дослідників системного підходу та системного аналізу.

Як правильно підмітив Б.Ф. Ломов, єдність психіки як системи виражається в її функції – регуляції поведінки, на різних рівнях розвитку життя ця функція реалізується по-різному, опосередковується різними факторами, але сутність її функції залишається незмінною [7, с.38]. Так само і фасиліативний потенціал як єдина система виконує свою функцію –

сприяння розвитку іншої особистості, але ця функція може реалізовуватись по-різному в залежності від характеру опосередковування, однак її сутність завжди "залишається незмінною".

В психології часто визначаючи місце психологічних якостей в системі всіх інших характеристик особистості відносять їх або до соціальних, або до біологічних або поміщають десь посередині між ними [6, с.37]. Зазначаючи, що хоча фасиліативний потенціал і проявляється, актуалізується виключно в соціальному середовищі все ж ми не схильні виділяти в ньому лише соціальну природу, оскільки вважаємо, що людина першопочатково біосоціальна істота, так як не можна розривати біосоціальну єдність - фактор збереження дійсної спадкоємності, наступності в існуванні особистості як представника людського роду [8].

Отже, у межах системного підходу психічні явища розглядаються як багатовимірні, а система психічних явищ - як багаторівнева з ієрархічною будовою. Якщо ж розглядати фасиліативний потенціал відносно критерію "різнопорядковості", то з більшою вірогідністю його можна віднести до системних характеристик, ніж до "властивостей першого порядку", оскільки поза фасиліативною діяльністю говорити про наявність фасиліативного потенціалу немає сенсу. Також фасиліативний потенціал ймовірніше потрібно розглядати як полісистемне утворення, оскільки він проявляється в різних системах відносин, ситуаціях спілкування тощо. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків з позицій системного підходу потребує врахування багатовимірності та багаторівневості фасиліативного потенціалу, а саме явище фасиліативного потенціалу необхідно вивчати в розвитку.

Розгляд фасиліативного потенціалу, спираючись на принципи системного підходу (за Б.Ф.Ломовим [7, с.8]), дозволяє виокремити такі положення: фасиліативний потенціал розгортається одночасно в декількох планах, які розкривають різні масштаби його організації; фасиліативний потенціал є багатомірним психічним явищем; фасиліативний потенціал має вертикальну (рівневу) будову; фасиліативний потенціал не є ізольованим утворенням в психіці людини, а є однією з різнопорядкових властивостей, які організовані в деяке ціле; фасиліативний потенціал системно детермінований (на думку Б.Ф.Ломова, такі модули психічного, як багатовимірність, багатоплановість, багаторівневості, виражають множинність детермінант психіки); фасиліативний потенціал - явище динамічне, тобто таке, що знаходиться в постійному розвитку.

Спираючись на узагальнення В.А.Барабанщикова [2, - с.11] фасиліативний потенціал (або ж фасиліативність як його прояв) можна вивчати: 1. У контексті певної сфери буття, в яку включений індивід або група, що передбачає дослідження ситуацій різних рівнів організації, типів і має призвести до виявлення основ предметного змісту та динаміки даного феномену. 2. У межах суб'єкта певної форми активності. Фасиліативний потенціал вивчається в єдності внутрішніх умов свого існування, які утворюють "різномодальне ціле, або апперцептивний комплекс", в склад якого входять мотиваційно-оцінні, когнітивні, диспозиційні, рефлексивні та інші компоненти. 3. У плані тієї модальності психічного, до якої безпосередньо належить фасиліативний потенціал, що фіксує специфіку і унікальність феномену, який виступає як сторона чи момент унімодального цілого. Таким чином, у кожному з ракурсів дослідник має справу з різними (хоча і пов'язаними один з одним) породженнями інтегральних утворень психіки, а дійсна природа психічного явища реконструюється шляхом синтезу його проєкцій. Загалом, необхідно дослідити специфіку подій, які породжують актуалізацію фасиліативного потенціалу; чутливість до інтегральних (системних) якостей фасиліативного потенціалу та поєднання певного аспекту пізнання фасиліативного потенціалу з іншими планами (вимірюваннями) даного психічного явища.

Н.В. Беломестнова [3, - с.49-50] конкретизує зміст принципів системного підходу та надає їм своєрідного сенсу. Хоча даний підхід трактується автором відносно психіки людини в широкому науковому контексті, а фасиліативний потенціал є теоретичною побудовою, яка проєктує прояв феномену фасиліативності, все ж, як і психіка, так і фасиліативний потенціал відображаються в психічному житті людини і це уможливорює розгляд висунутих даним автором принципів системного підходу відносно фасиліативного потенціалу. Крім того, ці принципи "мають загальний характер і застосовуються для аналізу відповідності запропонованих моделей системному підходу. Зокрема, вони дозволяють оцінити повноту реалізації системного підходу при розробці психологічних концепцій" [3, - с.50]. Проглянемо, як ці принципи можна реалізувати відносно висунутої нами концепції фасиліативного потенціалу. Перший принцип - це принцип цілісності системи ("система (чи даний тип систем) має один чи декілька фундаментальних атрибутів, які відрізняють її від інших систем" [3, - с.49]). Цей принцип реалізується в наявності фундаментального атрибуту фасиліативного потенціалу - фасиліативної функції (якби функцій було декілька, то для їх реалізації в процесі еволюції сформувались би окремі підсистеми). При патології даного атрибуту система втрачає цілісність і її функціонування є деструктивним (в нашому випадку - інгібітним).

Другий принцип - "принцип функціональної детермінованості системи та її підсистем" [3, с.49] виражається в наявності системоутворюючого фактора системи "фасиліативний потенціал". Як системотвірний фактор можна розглядати фасиліативну функцію або ж ціннісно-смісловий компонент даної системи.

Третій принцип - "принцип генетико-ієрархічної структурно-рівневої організації системи" [3, - с.49] проявляється в тому, що рівні організації та генезис фасиліативного потенціалу втілені в його структурі. Кожен рівень організації фасиліативного потенціалу відповідає специфічному етапу його розвитку - як в філо- (можливо лише в зачатковій інстинктивній формі в вигляді сприяння виживанню), так і в онтогенезі. Кожен з цих етапів має свій специфічний склад, механізми функціонування, закони. Таким чином, можна намітити подальші перспективи розвитку вчення про фасиліативність людини.

Четвертий принцип - "принцип вертикальної регуляції генетико-ієрархічних рівнів у системі" [3, с.50] реалізується в збереженні загальних законів нижніх рівнів на верхніх рівнях з певними обмеженнями та впливу верхніх рівнів у структурі організації на функціонування нижніх рівнів. Дане положення ще потребує теоретико-методологічної розробки відносно фасиліативного потенціалу. При розробці системного об'єкта, яким є фасиліативний потенціал особистості, потрібно надати ряд суттєвих визначень. А саме необхідно надати означення фасиліативного потенціалу, яке не буде носити лише функціональний, компонентний характер, а й матиме вигляд "родо-видової конструкції з урахуванням фундаментальних функцій" [3, с.50]. Також необхідно описати та дослідити компоненти системи, її структуру, функції, властивості, системотвірні та системоформуючі фактори, інтегративні механізми, генезис та еволюцію системи.

Взагалі застосування системного підходу в соціальному пізнанні (а фасиліативність проявляється саме в соціальній взаємодії) потребує розподілу досліджуваного об'єкта. Як пишуть І.В.Блауберг та Е.Г.Юдін, об'єкт, який досліджується, можна розбити шляхом виділення певних сфер суспільного життя, які виступають як глобальні та відносяться до будь-якого рівня соціальної організації (такий вид розподілу умовно можна назвати вертикальним, бо він пронизує всю соціальну систему). Або ж можна підійти до поділу, виходячи з розуміння багаторівневості (багатоплощинності) соціуму і відповідного поділу соціальних систем (суспільство в цілому, соціальні груп тощо) [4, - с.242-243]. Поєднання такого вертикального та горизонтального поділів і накладення їх один на другий дозволяє припустити найбільш актуальну проблематику досліджень. Другий тип моделей будуватиметься, виходячи з намагання поєднати соціальне та індивідуальне, що тісно пов'язане з ціннісними регулятивами і зі специфікою їх реалізації в суспільстві.

Аналіз роботи І.В.Блауберга та Е.Г.Юдіна, наведений вище, лише дотично відноситься до фасиліативного потенціалу особистості, однак дозволяє припустити міру його прояву взагалі. Організовуючи такий сіткоподібний вертикально-горизонтальний поділ соціальної дійсності можна зазначити, що фасиліативний потенціал як психічне утворення можна розглядати як суто особистісний конструкт, а можна з'єднати його прояв з груповими фасиліативними процесами, тоді можна розглядати фасиліативний потенціал групи (на що вказував ще К Роджерс). Крім того, таку ж паралель можна провести з суспільними процесами і можна вказати на фасиліативний потенціал суспільства тощо.

Конструкт фасиліативного потенціалу можна розглядати як органічну систему [4, - с.177-178], тому що: у даній системі існують не тільки структурні, але й генетичні зв'язки; наявні не тільки зв'язки координації, а й зв'язки субординації, обумовлені походженням одних елементів з інших та ін.; наявністю особливих керуючих механізмів, через

які структура цілого впливає на характер функціонування та розвиток частин; основні властивості частин системи визначаються їх внутрішньою структурою, а не структурою цілого; активність іде від складових частин до цілого (системи) і взагалі виявляється загалом; у ході розвитку системи відбувається якісне перетворення частин (складових) разом з цілим; необхідною умовою усталеності є постійне оновлення елементів (складових фасилітативного потенціалу); усередині органічного цілого існують своєрідні блоки (підсистеми), які мають певну кількість ступенів свободи і не мають жорсткої детермінації.

Таким чином, більшість авторів, які займаються розробкою системного підходу надають вагомого значення елементам системи (в нашому випадку складовим фасилітативного потенціалу). Цікавими є зауваження з цього приводу А.С. Горбатенко, який зазначає, що для того, щоб система функціонувала її елементи "повинні функціонувати з надлишковістю за інтенсивністю та змістом, тобто сумарна продуктивність окремих елементів системи повинна бути вища, ніж її продуктивність у цілому". Якщо ж продуктивність окремих елементів системи не буде надлишковою, то основна функція системи не буде повністю реалізована [9]. Це положення має особливе значення для розуміння особливостей та детермінант прояву фасилітативної функції. Однак потребує прискіпливого, продуманого процесу декомпозиції системи на підсистеми (елементи), оскільки "не існує єдиного способу проведення такої декомпозиції, так як не існує єдиного можливого опису об'єкта, вивчення" [10].

Водночас, слід відмітити, що окреслений підхід не виключає розгляд даного феномена з іншої теоретико-методологічної точки зору, однак, на нашу думку, саме застосування системного підходу має більшу евристичну цінність. Немаловажним є й відповідність фасилітативного потенціалу "ознакам органічної цілісності", адже "системний підхід відіграє конструктивну методологічну роль при вивченні не будь-яких об'єктів, а перш за все утворень, які являють собою органічне ціле" [4, – с.179]. І ще одне досить важливе положення: будь-яку систему можна розглядати як підсистему більшої системи, тому фасилітативний потенціал також було б цікаво розглянути з цієї позиції – не як окрему систему, а як включення в більшу систему, з тими новими зв'язками, відносинами і особливостями, які властиві такому взаємозв'язку.

Висновки. Узагальнення різних поглядів стосовно системного підходу в психології, розгляду психіки та психічного в контексті даного підходу дозволило встановити, що системний підхід знаходиться в постійному розвитку. Водночас розробка фасилітативного потенціалу, спираючись на даний підхід – це не наукова традиція, а намагання його максимального вивчення. Таким чином, розгляд фасилітативного потенціалу через призму системного підходу дозволить більш глибоко й повно вивчити дане особистісне утворення шляхом узагальнення накопичених даних, вивчення тих аспектів, які раніше не вивчалися та позначення шляхів теоретичної, емпіричної та практичної роботи стосовно нього. Досить важливим висновком є положення про відповідність моделі фасилітативного потенціалу людини принципам системного підходу, адже дане особистісне утворення має відносну функціональну та структурну самостійність та є концептуальним відображенням цілісної реальності.

Водночас, слід акцентувати, що саме поступки на шляху "...єдиного циклу руху психологічного знання, яке завжди має потрійний ефект: на "полюсі" теорії – реконструкцію "ідеального об'єкта"; на "полюсі" експеримента – нові дослідницькі технології" на "полюсі" практики – метод розв'язання практичної задачі" призводять до "неперервного розширення об'єму сукупного психологічного знання, зміни його форм та типів" [2, – с.7]. Описаний рух і є в загальному вигляді позначенням напрямків подальшого дослідження фасилітативного потенціалу особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агошкова Е.Б., Ахлибининский Б.В. Эволюция понятия системы / Е.Б.Агошкова, Б.В. Ахлибининский // Вопросы философии. – №7. – 1998. – С. 170-178.
2. Барабанищikov В.А. Идея системности в психологии: пути развития // Психологический журнал. – Том 29. – 2008. – №1. – С. 5 – 31.
3. Беломестнова Н.В. Системный подход в психологии / Н.В. Беломестнова // Вестник Оренбургского государственного университета. – Том 1. Гуманитарные науки. – №10. – 2005. – С. 43 – 54.
4. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М. : Изд-во "наука", 1973. – 270 с.
5. Казанжи М.Й. Фасилітативний потенціал як основа фасилітативних проявів людини / М.Й. Казанжи // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського.
6. Ломов Б.Ф. О системном подходе в психологии / Б. Ф. Ломов // Вопросы психологии. – №2. – 1975. – С. 31 – 45.
7. Ломов Б.Ф. Системность в психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 384 с.
8. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К.: Изд-во ООО "КММ", 2006. – 240 с.
9. Системная концепция психики и общей психологии после теории деятельности [Электронный ресурс] / А.С. Горбатенко – Режим доступа: <http://www.myword.ru>
10. Системные описания в психологии [Электронный ресурс] / В.А. Ганзен // Л.: Изд-во Ленинградского университета. - 1984. – 176с. - Режим доступа: <http://lib.web-malina.com/getbook.php?bid=1354>

Подано до редакції 27.02.09

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються особливості вивчення фасилітативного потенціалу в контексті системного підходу. Показано повноту реалізації принципів системного підходу щодо розробленої концепції фасилітативного потенціалу особистості.

Ключові слова: системний підхід, фасилітативний потенціал особистості, принципи системного підходу.

М.Й. Казанжи

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ФАСИЛИТАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности изучения фасилітативного потенциала в контексте системного подхода. Показано полноту реализации принципов системного подхода относительно разработанной концепции фасилітативного потенциала личности.

Ключевые слова: системный подход, фасилітативный потенциал личности, принципы системного подхода.

М.У. Kazanzhy

THE SYSTEM APPROACH TO STUDYING PERSONAL FACILITATING POTENTIAL

SUMMARY

The article analyzes peculiarities of studying facilitating potential in the context of the system approach. It demonstrates plentitude of realization of principles of the system approach concerning the developed concept of the personal facilitating potential.

Keywords: the system approach, personal facilitating potential, principles of the system approach.
